

TEOLOGIA I MORALNOŚĆ
Volumen 11(2016), numer 2(20)
doi: 10.14746/TIM.2016.20.2.14

ANDRZEJ KOBYLŃSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Instytut Filozofii

Hermeneutyka nieciągłości i pentekostalizacja. Współczesne metamorfozy religii chrześcijańskiej

The Hermeneutic of Discontinuity and Pentecostalization.
Contemporary Metamorphosis of the Christian Religion

W 2013 r. Georg Weigel opublikował w USA swoją ważną książkę *Katolicyzm ewangeliczny. Gruntowna reforma Kościoła w XXI wieku*. Rok później ukazała się także polska wersja tego ciekawego i inspirującego opracowania¹. Amerykański intelektualista twierdzi, że w obecnym stuleciu katolicyzm podlega na całym świecie głębokiej metamorfozie. Określenie „katolicyzm ewangeliczny” oznacza nowy rodzaj religii katolickiej, który rodzi się obecnie w wyniku poważnych zmian odnośnie do sposobu głoszenia Ewangelii, interpretacji moralności czy rozumienia natury Kościoła. Weigel podkreśla, że nowa wersja katolicyzmu powinna stanowić skuteczną odpowiedź na różnego rodzaju wyzwania, stawiane w ostatnim czasie chrześcijaństwu światowemu, które zmagają się z wieloma prądami społecznymi i światopoglądowymi, przeobrażającymi kulturę, moralność oraz mentalność ludzi w wymiarze globalnym.

Współczesne metamorfozy fenomenu religii dotyczą oczywiście nie tylko katolicyzmu, ale także innych wyznań chrześcijańskich oraz religijności *tout court*. W epoce globalizacji głębokim zmianom podlegają również religie. Jednym z najważniejszych elementów obecnego etapu dziejów religii w świecie jest niewątpliwie załamanie się teorii sekularyzacji, która została stworzona na początku ubiegłego stulecia w oparciu o rozwiązania wypracowane przez Augusta Comte’a, Emila Durkheima i Maxa Webera. Teoria sekularyzacji, która zdominowała w XX wieku myślenie

¹ Por. G. Weigel, *Katolicyzm ewangeliczny. Gruntowna reforma Kościoła w XXI wieku*, tłum. G. Gomola, A. Gomola, Kraków 2014.

świata zachodniego o religii, zawiera twierdzenie, że procesy modernizacyjne w świecie oraz rozwój nauki i techniki prowadzą nieuchronnie, na wszystkich kontynentach, do narodzin społeczeństw ateistycznych bądź obojętnych religijnie.

Od lat 90. ubiegłego stulecia wielu filozofów religii, antropologów, historyków idei czy socjologów mówi wyraźnie o fałszywości takiego przekonania². Załamaniem się teorii sekularyzacji oznacza dzisiaj większe zainteresowanie różnymi formami religii oraz wzrost znaczenia problematyki religijnej w domenie publicznej. Specyfiką współczesnego podejścia do religii w wielu krajach jest nie tyle odrzucenie czy podważanie jej racjonalności bądź wiarygodności, ile powrót różnego rodzaju fenomenów religijnych w nowej formie. W tym kontekście coraz częściej nie mówi się już o zmierzchu religii – jak postulowali w ubiegłym stuleci zwolennicy teorii sekularyzacji – ale o zmianie jej podstawowych funkcji w życiu społecznym. Współczesne metamorfozy katolicyzmu są zatem elementem większego procesu o charakterze ogólnoświatowym, który dotyczy kształtowania się nowych form interpretacji i przeżywania fenomenu religii.

Na czym polega obecnie istota procesów sekularyzacyjnych i desekularyzacyjnych? Jak rozumieć hermeneutykę nieciągłości, o której mówił papież Benedykt XVI? Na czym polega protestantyzacja katolicyzmu? W jakim stopniu ogólnoświatowy proces pentekostalizacji chrześcijaństwa jest szansą bądź zagrożeniem dla religii katolickiej? W jaki sposób globalne procesy transformacji religii docierają także pod nasze strzechy – do naszych rodzin i różnego rodzaju grup i ruchów religijnych? Jaka rolę w życiu religijnym powinny odgrywać emocje? W jaki sposób współczesne metamorfozy chrześcijaństwa i katolicyzmu wpływają na dzieło nowej ewangelizacji?

Celem artykułu jest ukazanie szerszego kontekstu obecnego etapu sekularyzacji i desekularyzacji oraz analiza konsekwencji takich zjawisk, jak hermeneutyka nieciągłości czy różne formy pentekostalizacji, które prowadzą obecnie do głębokiej metamorfozy życia religijnego w Polsce i na świecie.

OD POSTMODERNIZMU DO TRANSMODERNIZMU

Obecny kształt procesów sekularyzacyjnych i desekularyzacyjnych zależy w dużym stopniu od ogólnego klimatu kulturowego, którego jedną z ważnych charakterystyk jest zastępowanie mentalności postmodernistycznej przez kulturę transmodernistyczną³. Przełom XX i XXI stulecia został niewątpliwie zdomino-

² Por. P.L. Berger, *The Desecularization of the World. A Global Overview*, w: *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*, red. tenże, Washington D.C. 1999, s. 1-18; J. Mariański, *Sekularyzacja, desekularyzacja. Nowa duchowość. Studium socjologiczne*, Kraków 2013.

³ Por. R. Gábrišová, *Ecosophy and the New Age movement in the transmodern society*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 50(2014)3, s. 145-158.

wany przez różne nurty filozofii postmodernistycznej. Tacy myśliciele jak Jacques Derrida, Richard Rorty czy Gianni Vattimo głosili wówczas nieuchronny zmierzch niezmiennego fundamentu kultury i stałych przekonań moralnych. Mentalność postmodernistyczna oznaczała pochwałę tymczasowości, zmienności i przemijalności. W propozycjach koryfeuszy postmodernizmu trudno znaleźć miejsce na tradycyjne rozumienie religii i obiektywne normy moralne. Postmodernistyczna wizja świata i człowieka eliminuje kategorię prawdy obiektywnej oraz postuluje głęboką reinterpretację moralności, religii i kultury.

W ostatnich kilku latach coraz częściej wielu naukowców mówi o zmierzchu postmodernizmu i narodzinach transmodernistycznej wizji świata i człowieka⁴. Przymiotnik „transmodernistyczny” oznacza m.in. dynamiczne projektowanie i opisywanie struktur społecznych, akcentując takie kategorie jak komunikacja, informacja, różnorodność i zrównoważony rozwój. Transmodernizm stanowi jeden ze współczesnych prądów filozoficzno-kulturowych, który rozwija się zasadniczo na półkuli południowej, ale *de facto* dotyczy religii, kultury i życia społecznego w wymiarze globalnym.

Jednym z głównych koryfeuszy tego nurtu myślowego jest filozof argentyńsko-meksykański Enrique Dussel, który zajmuje się w swoich badaniach przede wszystkim etyką i filozofią polityczną⁵. Dussel jest także uznawany za jednego z twórców filozofii wyzwolenia (*Filosofía de la liberación*), która stanowi bezpośrednie nawiązanie do niezwykle silnej i bardzo popularnej w ostatnich dziesięcioleciach w Ameryce Południowej teologii wyzwolenia (*Teología de la liberación*). W ostatnich latach pojęcie transmodernizmu jest wykorzystywane m.in. w pracach niemieckiego filozofa Jürgena Habermasa i rosyjskiego filologa Mikhaila Epsteina. W analizach tych dwóch naukowców służy ono przede wszystkim do uchwycenia najważniejszych elementów tożsamości naszej epoki po zmierzchu postmodernizmu.

Transmodernistyczna wizja kultury, religii czy życia społecznego kwestionuje, z jednej strony, tradycję epoki nowożytnej, z drugiej – postuluje przezwyciężenie dziedzictwa postmodernistycznego. Transmodernizm odrzuca także eurocentryzm, okcydentalizm i dominację myślenia racjonalnego, ufundowanego na gruncie filozofii greckiej. Ruch transmodernistyczny akcentuje bardzo mocno rolę duchowości, religii alternatywnych i psychologii transpersonalnej. Odrzuca teorie mówiące o sekularyzacji społeczeństwa, dowartościowuje znaczenie religii i światopoglądów. Mentalność transmodernistyczna promuje podejście ekologiczne i globalistyczne, zwracając jednocześnie uwagę na zagrożenia płynące ze strony współczesnej techniki.

⁴ Por. A. Mura, *The Symbolic Function of Transmodernity*, „Language and Psychoanalysis” (2012)1, s. 68-87.

⁵ Por. *Conversations with Enrique Dussel on Anti-Cartesian Decoloniality and Pluriversal Transmodernity*, red. G. Ciccariello-Maher, M.H. Tamdgidi, R. Grosfoguel, Seria: „Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge” 11(2013)1, Belmont 2013.

W transmodernistycznej wizji rzeczywistości łączy się ze sobą wiele różnych elementów, pochodzących z różnych koncepcji światopoglądowych. Z jednej strony, zostaje dowartościowany element duchowości, religii i niektórych treści ezoterycznych, z drugiej – są obecne pewne aspekty filozofii marksistowskiej oraz treści zaczerpnięte z katolickiej teologii wyzwolenia. Transmodernizm jest prezentowany przez niektórych autorów jako teoria uniwersalna i integralna, która tworzy wielką syntezę tego, co przednowożytne, nowożytne i ponowożytne.

Jednym z autorów trafnie diagnozujących fenomen transmodernizmu jest belgijski filozof i teolog Marc Luyckx Ghisi. W jego analizach filozoficznych „dużą rolę odgrywa wymiar aksjologiczny i religijny. Opracowania tego autora odsłaniają aksjologiczny i ideologiczny fundament religijności transmodernistycznej. Ghisi definiuje kategorię transmodernizmu jako głęboką transformację społeczeństwa, która dotyczy takich sfer jak kultura, polityka czy ekonomia oraz obejmuje swym zakresem religijne doświadczenie świata”⁶.

Fenomen transmodernizmu ma dzisiaj głęboki wpływ na procesy sekularyzacyjne i desekularyzacyjne. Mentalność transmodernistyczna sprzyja temu, żeby promować obecność w przestrzeni publicznej różnych form religijnych w formie synkretycznej, dopasowanej do potrzeb ludzi współczesnych. Sekularyzacja, desekularyzacja i transmodernizm prowadzą do głębokiej reinterpretacji fenomenu religii – w konsekwencji religijność nie zanika, ale podlega poważnej metamorfozie.

DIAGNOZA JOSEPHA RATZINGERA

Ogólnoświatowa transformacja fenomenu religii dotyczy także zmian zachodzących w obrębie chrześcijaństwa w wersji katolickiej. Sekularyzacja, desekularyzacja i transmodernizm mają dzisiaj ogromny wpływ na rozumienie i przeżywanie religii również w kręgach katolickich. Procesy o charakterze globalnym

⁶ R. Gábrišová, art. cyt., s. 147. „Patriarchal values of «command, control and conquer» are obsolete, because they do not enable an inclusive and sustainable world in which humanity might survive. Those values may have allowed wonderful developments in science and technology (landing on the moon), but they can't protect planet Earth. So we are searching for a new set of life-enhancing values, which are post patriarchal. [...] Transmodernity is based and built on a completely different epistemology. Truth is in the empty center of the common table around which all cultures are sitting on an equal footing. Women and men are also equal. The urgent scope of life is to care together for our survival. But the main goal in life for everyone is to reach the center, the «divine light» or the «absence of light». And the more you approach the center, the less you can define what the illumination is. You are only able to experience it. And nobody owns or controls this empty truth. It is impossible. Transmodernity thus also means the end of dogmatic religions. Animals and plants are respected because they are, like us, part of the cosmos. Transmodernity has a radically tolerant epistemology”. M.L. Ghisi, *Towards a Transmodern Transformation of our Global Society: European Challenges and Opportunities*, „Journal of Futures Studies” 15 (2010)1, s. 41.

spotykają się w ramach katolicyzmu z reformą rozpoczętą w Kościele katolickim w latach 60. ubiegłego wieku. O zmianach, które nastąpiły po soborze watykańskim II, mówił w sposób bardzo przenikliwy 22 grudnia 2005 r. papież Benedykt XVI w swoim programowym przemówieniu do Kurii Rzymskiej⁷. Diagnoza zawarta w tym wystąpieniu stanowi niezwykle inspirującą interpretację najnowszej historii chrześcijaństwa. Na czym polega jej istota?

Joseph Ratzinger stwierdził, że ogromne problemy, które wiązały się w wielu krajach z recepcją Vaticanum II i reformą Kościoła katolickiego na przełomie lat 60. i 70. ubiegłego stulecia, były spowodowane przeciwstawieniem sobie dwóch sprzecznych sposobów interpretacji i wcielania w życie dokumentów soborowych. Z jednej strony, zostało wypracowane właściwe rozumienie Soboru Watykańskiego II, czyli hermeneutyka reformy, która akcentowała odnowę zachowującego ciągłość jedyne podmiotu-Kościoła. Taką właśnie hermeneutykę znajdujemy w przemówieniu Jana XXIII na otwarcie soboru oraz w przemówieniu Pawła VI, zamykającym Vaticanum II. Zgodnie z tym paradygmatem myślowym, zadaniem soboru nie było powołanie do życia nowego Kościoła posoborowego, ale jedynie przekazanie czystej i nienaruszonej doktryny w sposób odpowiadający potrzebom naszych czasów. „Kościół jest – zarówno przed soborem, jak i po nim – tym samym Kościołem, jednym, świętym, katolickim i apostołskim, pielgrzymującym przez dzieje”⁸.

Z drugiej strony, w opozycji do hermeneutyki reformy i ciągłości dziejów Kościoła katolickiego, narodziła się hermeneutyka nieciągłości i zerwania z przeszłością. To właśnie ta błędna interpretacja Vaticanum II wywołała zamieszanie w wielu regionach świata i doprowadziła do głębokiego kryzysu religijnego oraz zerwania z tradycją. Hermeneutyka nieciągłości traktuje sobór jako swego rodzaju zgromadzenie ustawodawcze, które unieważnia starą konstytucję, ustanawia nową i w pewien sposób powołuje do istnienia Kościół posoborowy. Ojcowie Vaticanum II nie mieli jednak takiego mandatu, ponieważ podstawowa konstytucja Kościoła nie jest wytworem ludzi, ale pochodzi od Jezusa Chrystusa.

Zdaniem papieża Ratzingera, hermeneutyka nieciągłości doprowadziła do rozłamu na Kościół przedsoborowy i Kościół posoborowy. Zwolennicy interpretacji Vaticanum II w duchu hermeneutyki nieciągłości uważają, że „teksty Soboru jako takie nie są jeszcze prawdziwym wyrazem ducha Soboru, ale rezultatem kompromisów, które trzeba było zawierać w celu osiągnięcia jednomyślności, cofając się do przeszłości i zachowując wiele elementów przestarzałych i dziś już bezużytecznych. Jednak nie w tych kompromisach miałyby się objawiać prawdziwy duch Soboru, ale w dążeniach do tego, co nowe, które są u podstaw tych

⁷ Por. Benedykt XVI, *Wydarzenia, które zachowamy w pamięci i sercu*, „L'Osservatore Romano” 27 (2006) 2, s. 15-20.

⁸ Tamże, s. 19.

dokumentów”⁹. Niestety, w wielu środowiskach katolickich – twierdzi Joseph Ratzinger – zwyciężyła błędna hermeneutyka nieciągłości i zerwania z przeszłością, która nierzadko zyskiwała sympatię środków masowego przekazu, a także części współczesnej teologii. W konsekwencji takiego podejścia do Vaticanum II, w wielu krajach zaczęto budować od końca lat 60. XX wieku nowy Kościół posoborowy.

Hermeneutyka nieciągłości to w dużym stopniu protestantyzacja katolicyzmu po soborze watykańskim II. [...] Hermeneutyka nieciągłości i zerwanie z tradycją doprowadziły po latach m.in. do tego, że w wielu krajach zostały zmienione niektóre katolickie prawdy wiary i moralności. Katolicy w Niemczech od 40 lat nie praktykują spowiedzi świętej – ten sakrament zniknął tam prawie całkowicie. Wielu katolików w Australii czy Szwajcarii nie wierzy w realną obecność Jezusa Chrystusa w Najświętszym Sakramencie. Część katolików w USA czy Kanadzie domaga się możliwości zawierania związków homoseksualnych w swoich świątyniach. Katolicyzm praktykowany dzisiaj po wschodniej stronie Odry jest bardzo odmienny od jego wersji obowiązującej po zachodniej stronie tej rzeki¹⁰.

Papież Benedykt XVI podkreślił w swoim programowym przemówieniu do Kurii Rzymskiej, że hermeneutyka nieciągłości może wydawać się dla wielu ludzi przekonująca, ponieważ ten sposób interpretacji nauczania soborowego podkreśla, iż to właśnie dokumenty Vaticanum II otworzyły Kościół na świat i faktycznie rozpoczęły nową epokę w dziejach chrześcijaństwa. W rzeczywistości sobór watykański II nie tyle „otworzył Kościół na świat”, ile na nowo określił relację między Kościołem i jego wiarą, z jednej strony, a człowiekiem i współczesnym światem – z drugiej. Współczesny świat to konkretnie epoka nowożytna. Sobór miał jedynie opisać w nowy sposób relację między Kościołem a epoką nowożytną. To było główne zadanie Vaticanum II¹¹.

Warto zauważyć, że problem protestantyzacji Kościoła katolickiego w ostatnich dziesięcioleciach powrócił z całą mocą m.in. w kontekście Nadzwyczajnego Synodu Biskupów nt. Rodziny, który odbył się w Rzymie jesienią 2014 r. Wiele różnego rodzaju opinii odnośnie do protestantyzacji religii katolickiej było formułowanych przez niektórych teologów i dziennikarzy także w kontekście Zwyczajnego Synodu Biskupów nt. Rodziny, który miał miejsce w Rzymie w 2015 r.¹² Natomiast o protestantyzacji obrazu kapłaństwa w Kościele katolic-

⁹ Tamże.

¹⁰ A. Kobyliński, *Pytania o jedność Kościoła*, „Do Rzeczy” (2015)46, s. 63.

¹¹ Por. *Raport o stanie wiary* – z kard. Josephem Ratzingerem rozmawia Vittorio Messori, Kraków 1986, s. 23-37; *Sól ziemi. Chrześcijaństwo i Kościół katolicki na przełomie tysiącleci* – z kard. Josephem Ratzingerem rozmawia Peter Seewald, Kraków 1997, s. 105-184.

¹² Por. L. Bertocchi, *Sinodo, undici cardinali scendono in campo per fermare la „protestantizzazione” della Chiesa*, <http://www.lanuovabq.it/it/articoli-sinodo-undici-cardinali-scendono-in-campo-per-fermare-la-protestantizzazione-della-chiesa-13551.htmw> [dostęp: 11.07.2016].

kim mówi dość często w ostatnich latach kard. Gerhard Müller, prefekt Kongregacji Nauki Wiary. Jesienią 2013 r. szerokim echem odbiły się jego wypowiedzi na ten temat, zaprezentowane w Palermo na Sycylii¹³. Kard. Müller powrócił także do tej kwestii w czerwcu 2016 r. w związku z 65. rocznicą święceń kapłańskich emerytowanego papieża Josepha Ratzingera.

OD PROTESTANTYZACJI DO PENTEKOSTALIZACJI

Sekularyzacja i desekularyzacja religii oraz protestantyzacja katolicyzmu łączą się dzisiaj z ogólnościowym procesem pentekostalizacji czyli uzienonoświątkowania chrześcijaństwa. „Pentekostalizacja (ang. *Pentecostalization*, niem. *die Pentekostalisierung*, wł. *pentecostalizzazione*) oznacza niezwykle szybki wzrost liczby różnego rodzaju wspólnot *stricte* zielonoświątkowych oraz proces stopniowego przekształcania wielu innych chrześcijańskich kościołów i związków wyznaniowych w jedną uniwersalną odmianę chrześcijaństwa charyzmatycznego w wymiarze globalnym. Dynamiczny i ogólnościowy proces pentekostalizacji chrześcijaństwa jest nazywany często «ucharyzmatycznieniem» religii chrześcijańskiej lub narodzinami chrześcijaństwa pentekostalnego, charyzmatycznego lub ewangelikalnego»¹⁴.

W ostatnich latach globalny proces pentekostalizacji staje się w wielu krajach przedmiotem szeroko zakrojonych badań interdyscyplinarnych. Na uniwersytetach w USA, Norwegii, Wielkiej Brytanii, Włoch czy Niemiec są organizowane na ten temat ciekawe konferencje naukowe i wykłady. W wielu krajach są realizowane projekty badawcze, których celem jest głębsze zrozumienie różnych modeli pentekostalizacji w Afryce, Azji czy Ameryce Południowej. Od 15 do 17 kwietnia 2016 r. w Uniwersytecie DePaul w Chicago miała miejsce niezwykle ciekawa konferencja naukowa pt. *Ogień z nieba: pentekostalizm, katolicyzm*

¹³ „Vor kurzem beklagte der Präfekt der Glaubenskongregation, Erzbischof Müller, dass sogar bei Katholiken heute der wesentliche Unterschied zwischen dem geweihten Priester und dem Priestertum aller Gläubigen nicht mehr bewusst sei. Der Kurienbischof sieht die Ursache dafür in einer, wie er es formulierte, «Protestantisierung des Priesterbildes» in der katholischen Kirche. Ursächlich hierfür sei eine Öffnung des katholischen Milieus für die Ergebnisse evangelischer Bibelwissenschaft der 50er und 60er Jahre. Die darin enthaltenen Vorurteile seien oft nicht erkannt worden. Dadurch hätte die radikale Kritik am Kult und an der priesterlichen Vermittlerrolle auch im katholischen Raum Fuß gefasst. Zudem sei das biblische Fundament des Priestertums infrage gestellt worden, so der Präfekt laut Angaben von Radio Vatikan. Die hier genannten Ursachen sind aber nicht die einzigen, die zu einer «Protestantisierung» des Priesterbildes geführt haben. Auch eine Fehlinterpretation und folglich verkehrte Umsetzung des Zweiten Vatikanischen Konzils ist mitverantwortlich, dass Katholiken in der Praxis den Unterscheid zwischen Klerikern und Laien nicht mehr wahrnehmen”. G. P. Weishaupt, „*Protestantisierung des Priesterbildes*”, <http://www.kath-news.de/protestantisierung-des-priesterbildes> [dostęp: 11.07.2016].

¹⁴ A. Kobyliński, *Etyczne aspekty współczesnej pentekostalizacji chrześcijaństwa*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 50 (2014) 3, s. 93-94.

i Duch w świecie. Sympozjum zostało zorganizowane w ramach corocznego Tygodnia Światowego Katolicyzmu (*World Catholicism Week*) i zgromadziło kilkudziesięciu mówców z całego świata. W 2016 r. po raz pierwszy obrady zostały poświęcone problemom związanym z pentekostalizacją chrześcijaństwa. W wielu referatach zostały podjęte zagadnienia dotyczące m.in. rozumienia zła i Szatana, różnych wizji demonologii w Afryce i świecie zachodnim, współczesnych wyzwań ekumenicznych.

Natomiast 14 marca 2014 r. w University of Leeds w Anglii miała miejsce konferencja naukowa pt. *Pentekostalizacja sfery publicznej w Afryce i Chinach*, która została zorganizowana przez Centrum Religii i Życia Publicznego (*Centre of Religion and Public Life*)¹⁵. Głównym celem tej konferencji była analiza wpływu procesu pentekostalizacji na życie społeczne i polityczne. Wśród wielu ciekawych wystąpień, zaprezentowanych podczas tego sympozjum, zwraca uwagę referat Tobiasza Brandera z Uniwersytetu Chińskiego w Hongkongu nt. *Pentekostalizm w kontekście chińskim: między ruchami kontrkulturowymi a adaptacją*. Inny ciekawy referat wygłosiła Barbara Bompani z Uniwersytetu w Edynburgu nt. *Przekształcając naród: pentekostalizm i sfera publiczna w Ugandzie*.

Prowadzone w wielu krajach badania naukowe wyraźnie pokazują, że główną konsekwencją pentekostalizacji jest gwałtowny wzrost liczebny wspólnot zielonoświątkowych na wszystkich kontynentach. Szczególnie w Azji, Afryce czy Ameryce Południowej, na gruncie tradycyjnych kościołów chrześcijańskich, rodzą się nowe wspólnoty, związki wyznaniowe lub sekty o charakterze charyzmatycznym i zielonoświątkowym. Proces głębokiej transformacji na poziomie głoszonej doktryny czy praktykowanych form życia religijnego dokonuje się także wewnątrz tradycyjnych kościołów chrześcijańskich. Tak rozumiana pentekostalizacja dotyczy obecnie Kościoła katolickiego na całym świecie oraz zdecydowanej większości denominacji protestanckich (anglikanizmu, luteranizmu, wspólnot episkopalnych, metodystycznych i baptystycznych itp.)¹⁶.

Warto podkreślić, że chrześcijaństwo pentekostalne jest nazywane religią publiczną *par excellence*. Dlaczego? Ponieważ odrzuca marginalną i jedynie prywatną rolę, jaką rezerwuje się dla religii w teoriach dotyczących nowożytności czy sekularyzacji. Chrześcijanie zielonoświątkowi wyrażają publicznie swoje przekonania religijne, angażują się w sprawy społeczne i polityczne. Przekształcają sferę publiczną i polityczną przez swoją dualistyczną epistemologię religijną, w której świat jest sceną walki duchowej między Bogiem i Szatanem. W wielu krajach świata mówi się coraz częściej o „elektoracie pentekostalnym” (*Penteco-*

¹⁵ Por. *The Pentecostalisation of Public Spheres in Africa and China*, http://www.leeds.ac.uk/arts/events/event/2171/research_day_the_pentecostalisation_of_public_spheres [dostęp: 11.07.2016].

¹⁶ Por. R.R. Arnett, *Pentecostalization: The Changing Face of Baptists in West Africa*, Louisville 2012; M. Eckholt, *Pentekostalisierung des Christentums? Zur Rekonfiguration „der religiösen Landkarte in Lateinamerika“*, „*Stimmen der Zeit*“ (2013)13, s. 507-520.

stal electorate). Tak było np. w wielu komentarzach analizujących wybory prezydenckie w Nigerii w 2015 r., gdzie mamy obecnie do czynienia z wszechobecną pentekostalizacją (*pervasive Pentecotalization*).

Warto w tym miejscu dodać, że niezwykle ciekawym aspektem globalnego procesu uzienonoświątkowania chrześcijaństwa jest pentekostalizacja tzw. syjonizmu chrześcijańskiego¹⁷. Termin „syjonizm chrześcijański” stał się szeroko znany w USA dopiero w ciągu ostatnich 10 lat – zwłaszcza odkąd w 2006 r. zaczęła rosnąć w siłę bardzo wpływowa organizacja o nazwie Chryścijanie Zjednoczeni na Rzecz Izraela (*Christians United For Israel*). Warto podkreślić, że syjonizm chrześcijański ma w USA długą tradycję, która sięga czasów kolonialnych i jest częścią składową tożsamości narodu amerykańskiego. Pojęcie syjonizmu chrześcijańskiego wprowadził do języka angielskiego w XIX wieku żydowski dziennikarz Theodor Herzl, który pochodził z Budapesztu i jest uznawany za ojca nowoczesnego syjonizmu. Herzl używał pojęcia syjonizmu chrześcijańskiego w stosunku do środowiska chrześcijan, które wspierało jego idee. Obecnie środowisko syjonistów chrześcijańskich, którzy stanowią potężne „proizraelskie lobby” w Ameryce, podlega głębokiemu procesowi pentekostalizacji – w konsekwencji dochodzi do powstania bardzo synkretycznej wersji chrześcijaństwa, w której ważną rolę odgrywają także elementy polityczne.

RELIGIA I EMOCJE

Na początku 2016 r., na łamach kwartalnika „Pastores”, ukazał się ważny artykuł dominikanina Wojciecha Giertycha, teologa Domu Papieskiego i wykładowcy w Papieskim Uniwersytecie św. Tomasza „Angelicum” w Rzymie¹⁸. Autor tego opracowania podejmuje problem przeżyć i doznań religijnych oraz roli sfery emocjonalnej w życiu religijnym. Giertych twierdzi, że dzisiaj coraz częściej ogranicza się istotę doświadczenia religijnego do sfery emocjonalnej. Ten proces rozpoczął się w chrześcijaństwie 500 lat temu.

Reformacja – przypomina Giertych – zakwestionowała porządek sakramentalny, co spowodowało koncentrację na subiektywnych religijnych doznaniach. Następnie, w XVII wieku, John Wesley, twórca metodyzmu, szukał sposobu ożywienia wiary. Podejmując akcję ewangelizacyjną wśród angielskiej klasy robotniczej, wprowadził on praktykę dzielenia się doświadczeniem wiary podczas spotkań modlitewnych. Další, już amerykański odprysk tej sekty, jakim jest ruch zielonoświątkowców, jeszcze bardziej wzmocnił emocjonalny wymiar doświadczenia religijnego, czyniąc z niego zasadnicze kryterium autentyczności działania Ducha Świętego. Skoro zabrakło sa-

¹⁷ Por. J. Williams, *The Pentecostalization of Christian Zionism*, „Church History” 84 (2015)1, s. 159-194.

¹⁸ Por. W. Giertych, *Wiara i doznania*, „Pastores” 70(2016)1, s. 27-37.

kramentów, to trzeba było coś wymyślić, co miało oznaczać i zarazem wzmacniać wiarę. Stąd tak silny akcent na odczuwalne religijne doznania oraz na składanie świadectw¹⁹.

Giertych nie podejmuje w swoim artykule *expressis verbis* problemu pentekostalizacji, ale trudno nie odnieść jego uwag do globalnego fenomenu religijności zielonoświątkowej, której jedną z najważniejszych cech jest bardzo silne podkreślenie roli uczuć i doznań religijnych. W wielu środowiskach pentekostalnych mamy do czynienia z powierzchownym emocjonalizmem, który może nie tylko prowadzić do banalizacji doświadczenia religijnego, ale w niektórych przypadkach może po prostu szkodzić równowadze psychicznej i emocjonalnej członków wspólnot religijnych. Przesadne wzbudzenie emocji przez liderów pentekostalnych i uzasadnianie takiego zachowania wyrwanymi z kontekstu wersetami biblijnymi może prowadzić do wielorakich nadużyć, sprzecznych całkowicie z duchem Pisma Świętego.

Przesadnie rozbudzone emocje podczas spotkań religijnych mogą powodować omdlenia, drgawki, konwulsje, spazmatyczny śmiech, trans. Niestety, takie zjawiska są już od kilku lat naturalną częścią krajobrazu religijnego w Polsce. Można je spotkać praktycznie wszędzie: w kościołach parafialnych, w zakonach, w sanktuariach maryjnych, w seminariach duchownych, na rekolekcjach oazowych, w duszpasterstwie akademickim, w trakcie rekolekcji adwentowych czy wielkopostnych itd. W marcu 2016 r. media ogólnopolskie informowały o rekolekcjach szkolnych w Lesznie. Zostały one zorganizowane dla sześciu szkół, żeby uczcić 1050. rocznicę chrztu Polski. Wzięło w nich udział ok. 700 dzieci. W trakcie nabożeństw niektóre dzieci padały na ziemię, trzęsły się, krzyczały, traciły przytomność. W marcu 2015 r. media ogólnopolskie informowały o trzydniowych rekolekcjach wielkopostnych w Gryficach, w których wzięło udział ok. 1000 uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych z powiatu gryfickiego. Podczas spotkania niektórzy młodzi uczestnicy zanosili się płaczem, a nawet mdleli. Gdy już podnosili się z ziemi sami, zachowywali się dziwnie: zataczali się, wybuchali histerycznym śmiechem czy płaczem.

Teolog Domu Papieskiego przypomina w swoim artykule, że w religijności katolickiej należy kierować wiarę ku osobie Jezusa Chrystusa, a nie „opowiadać o własnych przeżyciach, zmaganiach czy domysłach. Jest w katolickiej liturgii i obrzędowości miejsce dla pewnego emocjonalnego kolorytu, ale ono nie jest ani centralne, ani też nie urasta do rangi zasadniczego sprawdzianu autentyzmu. Wiara mieści się w rozumie i po części w woli, a nie w uczuciach, nawet jeżeli czasem wywołuje echo w sferze zmysłowej”²⁰.

¹⁹ Tamże, s. 28.

²⁰ Tamże.

TOŻSAMOŚĆ I DECENTRALIZACJA

Najbardziej wiarygodnym ośrodkiem badawczym, który obecnie monitoruje rozwój wszystkich denominacji chrześcijańskich na całym świecie, jest amerykańskie Centrum Studiów Chrześcijaństwa Globalnego (*The Center for the Study of Global Christianity*). Centrum funkcjonuje w ramach jednej z najbardziej znanych w USA ewangelikalnych uczelni wyższych, Gordon–Conwell Theological Seminary, w South Hamilton w stanie Massachusetts. Według danych opublikowanych przez ten ośrodek badawczy, w 1900 r. było na świecie 1.600 denominacji chrześcijańskich, czyli różnego rodzaju kościołów, związków wyznaniowych i sekt. 100 lat później liczba ta wzrosła do 34.000 podmiotów. W roku 2012 istniało w świecie już 43.000 denominacji chrześcijańskich, natomiast w 2016 r. można przypuszczać, że ta liczba wzrośnie do 45.000 różnego rodzaju kościołów, związków wyznaniowych i sekt – w znakomitej większości zielonoświątkowych. Natomiast w 2025 r. będzie prawdopodobnie aż 55.000 denominacji chrześcijańskich.

Badania prowadzone przez Centrum Studiów Chrześcijaństwa Globalnego pokazują, że co 10 godzin jest zakładany na świecie przez chrześcijan nowy kościół, związek wyznaniowy lub sekta. Niestety, prowadzi to do coraz większej fragmentaryzacji wspólnot chrześcijańskich. Religia chrześcijańska w wymiarze globalnym podlega postępującej dekompozycji i staje się coraz bardziej zielonoświątkowa. Widać to bardzo wyraźnie na przykładzie Brazylii. Do niedawna ten kraj był prawie całkowicie katolicki. Dzisiaj katolicy brazylijscy stanowią już tylko 60% mieszkańców. Niedługo największym wyznaniem religijnym staną się w tym kraju chrześcijanie zielonoświątkowi.

Należy podkreślić, że rozwój wspólnot pentekostalnych jest niezwykle gwałtowny. W Afryce czy Ameryce Południowej bardzo często parafie katolickie nie wytrzymują „konkurencji” ze wspólnotami pentekostalnymi, które rodzą się jak grzyby po deszczu. Żeby nie tracić wiernych, katolicy przyjmują zielonoświątkowe metody ewangelizacji, które są bardzo skuteczne. Ruch zielonoświątkowy narodził się w Stanach Zjednoczonych w 1901 r. Po 100 latach rozwoju wspólnoty zielonoświątkowe na świecie liczyły 100 milionów wyznawców. Gwałtowny rozwój nastąpił w ostatnich kilkunastu latach. Obecnie szacuje się, że mamy już 600-800 milionów chrześcijan zielonoświątkowych, a w 2025 r. będzie to już miliard. Gdy chodzi o rzeczywiste praktykowanie religii, a nie tylko formalną przynależność kościelną, już dzisiaj zielonoświątkowcy są największym wyznaniem chrześcijańskim.

Gdy chodzi o prognozy dotyczące rozwoju chrześcijaństwa globalnego do roku 2050, warto zwrócić uwagę na raport naukowców amerykańskich, który ukazał się na początku 2016 r. w magazynie *International Bulletin of Mission Research*²¹. Autorzy tego opracowania wykazują, że w 2014 r. liczba chrześcijan

²¹ Por. T.M. Johnson, G.A. Zurlo, A.W. Hickman, P.F. Crossing, *Christianity 2016: Latin*

mieszkających w Ameryce Łacińskiej była większa od populacji chrześcijańskiej na kontynencie europejskim. Jeszcze 100 lat temu żyło w Europie sześć razy więcej chrześcijan niż w Ameryce Łacińskiej. Gdy chodzi o przyszłość, w roku 2025 najwięcej chrześcijan będzie w Afryce: od 628 do 700 mln. W 2050 także Azja pokona Europę, gdy chodzi o liczebność różnych denominacji chrześcijańskich.

W 2050 r. na trzech kontynentach Globalnego Południa (*Global South*) – tzn. w Azji, Afryce oraz Ameryce Łacińskiej – będzie mieszkać 80% wszystkich chrześcijan świata, podczas gdy w 1900 r. ta grupa stanowiła jedynie 20%²². Gdy chodzi o poszczególne kraje, w 2025 r. najwięcej chrześcijan będzie mieszkać w Chinach – 200 mln. Badania pokazują, że w 2030 r. w Państwie Środka będzie aż 250 mln chrześcijan. Będą to w znakomitej większości chrześcijanie zielonoświątkowi, których nauczanie o sukcesie życiowym i bogactwie jako przejawie Bożego błogosławieństwa doskonale koresponduje ze współczesną mentalnością społeczeństwa chińskiego.

Oczywiście istnieje poważny problem metodologiczny związany z badaniami demograficznymi i socjologicznymi dotyczącymi religii. Jakie kryteria przynależności konfesyjnej uznać za decydujące? W jaki sposób klasyfikować tych członków różnych denominacji, którzy często zmieniają swoją przynależność konfesyjną? Jak traktować w takich badaniach chrześcijan, którzy świadomie nie chcą należeć do żadnej denominacji i tworzą własną synkretyczną wizję religii chrześcijańskiej? Na tego rodzaju problemy metodologiczne zwraca uwagę w jednym z najnowszych artykułów Gina A. Zurlo z Centrum Studiów Chrześcijaństwa Globalnego w South Hamilton. W swoim opracowaniu koncentruje się na chrześcijanach ewangelikalnych, ale jej uwagi metodologiczne odnoszą się także do innych wyznań chrześcijańskich i religii *tout court*²³.

Jak zdefiniować i policzyć chrześcijan zielonoświątkowych, skoro stanowią oni wielką galaktykę różnorodnych ruchów i wspólnot o charakterze pentekostalnym i charyzmatycznym? Najczęściej dzieli się tę wielką galaktykę na trzy kategorie. Do pierwszej grupy zalicza się członków klasycznych denominacji pentekostalnych, które są tworzone na całym świecie od 1901 r. Drugą grupę tworzą charyzmatycy należący do wielu kościołów tradycyjnych. Do trzeciej grupy należą tzw. charyzmatycy niezależni (*Independent Charismatics*), którzy zerwali

America and Projecting Religions to 2050, „International Bulletin of Mission Research” 40(2016)1, s. 22-29.

²² Por. *Yearbook of International Religious Demography 2015*, red. B. Grim, T. Johnson, V. Skirbekk, G.A. Zurlo, Leiden–Boston 2015; *Yearbook of International Religious Demography 2014*, red. B. Grim, T. Johnson, V. Skirbekk, G.A. Zurlo, Leiden–Boston 2014.

²³ G.A. Zurlo, *Demographics of Global Evangelicalism*, w: *Evangelicals Around the World: A Global Handbook for the 21st Century*, red. B.C. Stiller, T.M. Johnson, K. Stiller, M. Hutchinson, Nashville 2015, s. 34-45.

relację z pentekostalizmem konfesyjnym czy denominacyjnym po to, aby tworzyć własne struktury kościelne. Chociaż klasyfikacja oraz chronologia dwóch pierwszych rodzajów jest prosta, istnieją tysiące kościołów i ruchów, które przypominają dwa pierwsze typy, ale nie pasują do ich definicji. Stanowią trzeci niezależny rodzaj chrześcijaństwa pentekostalnego i charyzmatycznego²⁴.

Sekularyzacja, desekularyzacja, protestantyzacja i pentekostalizacja łączą się dzisiaj z procesem decentralizacji Kościoła katolickiego. Czym jest decentralizacja w sensie kościelnym? To inaczej synodalizacja lub regionalizacja katolicyzmu światowego. W adhortacji apostolskiej papieża Franciszka *Evangelii gaudium* czytamy następujące słowa: „Istnieje bardzo wiele tematów związanych z ewangelizacją współczesnego świata, które można by tu rozwinąć. Zrezygnowałem jednak ze szczegółowego omówienia tych licznych kwestii, które powinny być przedmiotem badań i starannego pogłębienia. Nie uważam także, że należy oczekiwać od papieskiego nauczania definitywnego lub wyczerpującego słowa na temat wszystkich spraw dotyczących Kościoła i świata. Nie jest stosowne, żeby Papież zastępował lokalne episkopaty w rozeznaniu wszystkich problemów wyłaniających się na ich terytoriach. W tym sensie dostrzegam potrzebę przyjęcia zbawiennej «decentralizacji»”²⁵.

Wewnętrzny proces decentralizacji Kościoła katolickiego, połączony z sekularyzacją, desekularyzacją, protestantyzacją i pentekostalizacją, rodzi zupełnie nowe wyzwania, przed którymi stają wspólnoty katolickie na całym świecie. Jaki będzie katolicyzm przyszłości? W jaki sposób zachować własną tożsamość religijną w kontekście zmian w wymiarze globalnym? Obecne wyzwania wymagają od katolików wielkiego zaangażowania duchowego i intelektualnego. W Polsce niezwykle jasną egzemplifikacją tych problemów są dwa dekry Konferencji Episkopatu Polski, wydane w 2015 r., których głównym celem jest obrona tożsamości katolicyzmu przed wpływem obcych nurtów religijnych. Pierwszy dekret dotyczy zakazu praktykowania tzw. spowiedzi furtkowej, natomiast drugi dokument uznaje za sprzeczną z katolicką wizją świata i człowieka koncepcję grzechów pokoleniowych i uzdrowienia międzypokoleniowego. Niestety, koncepcja furtek złego ducha oraz grzechów pokoleniowych jest od wielu lat obecna w Polsce w bardzo wielu środowiskach katolickich. Dekry Konferencji Episkopatu Polski z 2015 r., oczyszczające naszą religijność katolicką z różnego rodzaju elementów zielonoświątkowych czy szamańskich, są potwierdzeniem konieczności obrony tożsamości Kościoła katolickiego w kontekście różnego rodzaju zagrożeń w wymiarze globalnym.

²⁴ Por. T. Johnson, *Counting Pentecostals Worldwide*, „Pneuma” 36 (2014), s. 265-288.

²⁵ Franciszek, adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*, Rzym 2013, nr 16.

PODSUMOWANIE

Największy wpływ na współczesne metamorfozy chrześcijaństwa w wymiarze globalnym mają takie procesy jak sekularyzacja, desekularyzacja, protestantyzacja, pentekostalizacja i decentralizacja. Adekwatna diagnoza tych zjawisk staje się wielkim i trudnym zadaniem także dla katolików w wielu krajach świata. Jednym z najważniejszych wyzwań, jakie stają dzisiaj przed ogólnościową wspólnotą katolików, jest obrona własnej tożsamości w obliczu szybkiego rozwoju różnych nurtów religijnych, społecznych i kulturowych o charakterze synkretycznym.

Cały świat staje się coraz bardziej wielką globalną wioską. Procesowi globalizacji podlegają także religie. Z jednej strony, następuje wymieszanie elementów pochodzących z różnych kultur i religii, z drugiej – dokonuje się podział i fragmentaryzacja w obrębie struktur organizacyjnych. Procesowi globalizacji podlega także katolicyzm w wymiarze światowym. W wielu krajach ryzyko akceptacji hermeneutyki nieciągłości w środowiskach katolickich, czyli możliwość radykalnego zerwania z przeszłością i własną tradycją, jest dzisiaj być może bardziej aktualne niż po soborze watykańskim II. Dlatego też warto podkreślić, że obrona własnej tożsamości doktrynalnej ma dzisiaj decydujący wpływ na kondycję Kościoła katolickiego w najbliższych dziesięcioleciach.

Szczególnym wyzwaniem dla katolików jest obecnie proces pentekostalizacji. Główną przyczyną gwałtownego wzrostu wspólnot zielonoświątkowych na całym świecie jest niezwykle atrakcyjność nowych form religijności, które są oferowane przez te środowiska. Propozycja ruchu pentekostalnego nawiązuje do podstawowych potrzeb człowieka: zdrowia, przebaczenia, szczęścia, spełnienia, uzdrowienia. Bardzo ważnym elementem tej nowej religijności stała się amerykańska Ewangelia sukcesu (*Prosperity Gospel*) czy Ewangelia zdrowia i dobrobytu (*Health and Wealth Gospel*). Mówią one, że zdrowie i powodzenie materialne są wyrazem Bożego błogosławieństwa. Wielu popularnych kaznodziejów tego nurtu, np. Joyce Meyer czy Joel Osteen, przekonują do swoich idei miliony ludzi na całym świecie.

Wydaje się, że niemożliwa jest dzisiaj jedna uniwersalna wersja katolicyzmu dla całego świata. Taką opinię potwierdza proces decentralizacji Kościoła katolickiego, który sprawia, że katolicy muszą się odnaleźć w zupełnie nowej sytuacji dziejowej. Dzisiaj trudno przewidzieć, dokąd zaprowadzi proces głębokich zmian, dokonywanych w obrębie katolicyzmu i chrześcijaństwa w wymiarze globalnym. Wystarczy przywołać skrajnie rozbieżne interpretacje adhortacji papieża Franciszka *Radość miłości* – formułowane w różnych regionach świata przez kardynałów, biskupów, księży czy ludzi świeckich – aby uświadomić sobie nowość i niezwykłość obecnego etapu dziejów katolicyzmu. Prawdziwa wojna interpretacji papieskiej adhortacji stanowi egzemplifikację nowego etapu dziejów Kościoła katolickiego.

Myśląc o współczesnych metamorfozach religii chrześcijańskiej i jej przyszłości, być może warto powrócić do tajemniczych słów, skierowanych kilka miesięcy przed śmiercią przez papieża Pawła VI do jednego z najbardziej znanych uczniów Henriego Bergsona, francuskiego filozofa i teologa katolickiego Jeana Guittona: „Wewnątrz katolicyzmu zdaje się czasami dominować rodzaj myślenia niekatolickiego i może się stać, że to myślenie niekatolickie w obrębie katolicyzmu stanie się w przyszłości najsilniejsze. Ale ono nie będzie nigdy wyrażać myślenia Kościoła. Potrzeba, aby trwała mała trzódka (*piccolo gregge*), niezależnie od tego, jak mała ona będzie”²⁶. Wydaje się, że dzisiaj trudno jeszcze uchwycić najgłębszy sens tych dramatycznych słów papieża Montiniego. Jeszcze nie widzimy wyraźnie konturów świata, który nadchodzi. Ale z pewnością warto uwzględnić tę wypowiedź w diagnozie przyszłych losów katolicyzmu i chrześcijaństwa w wymiarze planetarnym.

SUMMARY

The main aim of this article is to analyze the contemporary metamorphosis of global Christianity. It seems that today the most important are the five following phenomena: secularization, desecularization, protestantization, pentecostalization and decentralization. In recent years there has been a breakdown of the paradigm of secularization. Many scientists today talk about desecularization and return of religion in a modified form. The deepest meaning of secularization is not a problem of the presence of religion in the public domain, but the question of the reinterpretation of religious truths and symbols. The great challenge today is a pentecostalization of Christianity around the world. The term pentecostalization refers to the exceptionally fast rise in the number of many types of strictly Pentecostal communities, and the gradual transformation of many other Christian churches and congregations into a single, universal type of charismatic Christianity around the globe.

Keywords

hermeneutic of discontinuity, pentecostalization, secularization, desecularization, decentralization

BIBLIOGRAFIA

Arnett R. R., *Pentecostalization: The Changing Face of Baptists in West Africa*, Southern Baptist Theological Seminary, Louisville 2012.

²⁶ „C'è un grande turbamento – mówił Paweł VI do Jeana Guittona – in questo momento nel mondo e nella Chiesa, e ciò che è in questione è la fede... Ciò che mi colpisce, quando considero il mondo cattolico, è che all'interno del cattolicesimo sembra talvolta predominare un pensiero di tipo non-cattolico, e può avvenire che questo pensiero non cattolico all'interno del cattolicesimo diventi domani il più forte. Ma esso non rappresenterà mai il pensiero della Chiesa. Bisogna che sussista un piccolo gregge, per quanto piccolo esso sia” (J. Guitton, *Paolo VI segreto*, Cinisello Balsamo 1985, 2002⁴, s. 152-153).

- Benedykt XVI, *Wydarzenia, które zachowamy w pamięci i sercu*, „L'Osservatore Romano” 27(2006)2, s. 15-20.
- Berger P. L., *The Desecularization of the World. A Global Overview*, w: *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*, red. tenże, Grand Rapids, Washington D.C. 1999, s. 1-18.
- Conversations with Enrique Dussel on Anti-Cartesian Decoloniality and Pluriversal Transmodernity*, red. G. Ciccariello-Maher, M.H. Tamdgidi, R. Grosfoguel, Seria: „Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge” 11(2013)1, Ahead Publishing House, Belmont 2013.
- Eckholt M., *Pentekostalizierung des Christentums? Zur Rekonfiguration „der religiösen Landkarte in Lateinamerika“*, „Stimmen der Zeit” (2013)13, s. 507-520.
- Franciszek, Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*, Libreria Editrice Vaticana, Rzym 2013.
- Gábrišová R., *Ecosophy and the New Age movement in the transmodern society*, „Studia Philosophiae Christianae” 50(2014)3, s. 145-158.
- Ghisi M. L., *Towards a Transmodern Transformation of our Global Society: European Challenges and Opportunities*, „Journal of Futures Studies” 15(2010)1, s. 39-48.
- Giertych W., *Wiara i doznania*, „Pastores” 70(2016)1, s. 27-37.
- Guillon J., *Paolo VI segreto*, San Paolo Edizioni, Cinisello Balsamo 1985, 2002⁴.
- Johnson T.M., Zurlo G.A., Hickman A.W., Crossing P.F., *Christianity 2016: Latin America and Projecting Religions to 2050*, „International Bulletin of Mission Research” 40(2016)1, s. 22-29.
- Johnson T., *Counting Pentecostals Worldwide*, „Pneuma” 36(2014), s. 265-288.
- Kobyliński A., *Etyczne aspekty współczesnej pentekostalizacji chrześcijaństwa*, „Studia Philosophiae Christianae” 50(2014)3, s. 93-130.
- Kobyliński A., *Pytania o jedność Kościoła*, „Do Rzeczy” (2015)46, s. 62-63.
- Mariański J., *Sekularyzacja, desekularyzacja. Nowa duchowość. Studium socjologiczne*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2013.
- Mura A., *The Symbolic Function of Transmodernity*, „Language and Psychoanalysis” (2012)1, s. 68-87.
- Raport o stanie wiary – z kard. Josephem Ratzingerem rozmawia Vittorio Messori*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1986.
- Sól ziemi. Chrześcijaństwo i Kościół katolicki na przełomie tysiącleci – z kard. Josephem Ratzingerem rozmawia Peter Seewald*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1997.
- Weigel G., *Katolicyzm ewangeliczny. Gruntowna reforma Kościoła w XXI wieku*, tłum. G. Gomola, A. Gomola, Wydawnictwo M, Kraków 2014.
- Williams J., *The Pentecostalization of Christian Zionism*, „Church History” 84(2015)1, s. 159-194.

Yearbook of International Religious Demography 2015, red. B. Grim, T. Johnson, V. Skirbekk, G.A. Zurlo, Brill Publishers, Leiden–Boston 2015.

Yearbook of International Religious Demography 2014, red. B. Grim, T. Johnson, V. Skirbekk, G.A. Zurlo, Brill Publishers, Leiden–Boston 2014.

Zurlo G. A., *Demographics of Global Evangelicalism*, w: *Evangelicals Around the World: A Global Handbook for the 21st Century*, red. B. C. Stiller, T. M. Johnson, K. Stiller, M. Hutchinson, Thomas Nelson Publishing, Nashville 2015, s. 34-45.

Źródła internetowe

Bertocchi L., *Sinodo, undici cardinali scendono in campo per fermare la „protestantizzazione” della Chiesa*, <http://www.lanuovabq.it/it/articoli-sinodo-undici-cardinali-scendono-in-campoper-fermare-la-protestantizzazione-della-chiesa-13551.htm> [dostęp: 11.07.2016].

The Pentecostalisation of Public Spheres in Africa and China, http://www.leeds.ac.uk/arts/events/event/2171/research_day_the_pentecostalisation_of_public_spheres [dostęp: 11.07.2016].

Weishaupt G. P., *„Protestantisierung” des Priesterbildes*, <http://www.kathnews.de/protestantisierung-des-priesterbildes> [dostęp: 11.07.2016].

Andrzej Kobyliński – ks. doktor habilitowany nauk humanistycznych w dyscyplinie filozofia, absolwent Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie. Obecnie pracownik Instytutu Filozofii UKSW w Warszawie oraz kierownik Studiów Podyplomowych Bioetyki i Prawa Medycznego UKSW w Warszawie. Główne kierunki badań: filozofia nowożytna, współczesne zagadnienia bioetyczne, pentekostalizacja chrześcijaństwa, nihilizm i etyka postmetafizyczna, filozofia włoska.